

سخن سردبیر

«جنگل‌های هیرکانی بیست و چهارمین اثر ثبت‌شده ایران
در میراث جهانی یونسکو است»

یکی از موضوعات اساسی در آموزش مطالعات اجتماعی و رشته‌های مرتبط با آن، مبحث زیست بوم‌ها است. زیست بوم‌ها، نواحی عمده و وسیع محیطی هستند که در آن پوشش گیاهی و زندگی جانوری یکسانی وجود دارد و از این نظر با سایر زیست بوم‌ها متفاوت هستند. در میان انواع تقسیم‌بندی زیست‌بوم‌ها در ایران، برخی زیست بوم‌های ایران (نواحی جغرافیایی) را به پنج منطقه اصلی تقسیم می‌کنند: (۱) هیرکانی (۲) ارسباران (۳) ایران تورانی (۴) زاگرس (۵) خلیج فارس- دریای عمان.

«در روز ۱۴ تیر ۱۳۹۸ و در چهل و سومین اجلاس کارگروه میراث جهانی سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) که در باکو، پایتخت جمهوری آذربایجان برگزار شد، مناطقی از جنگل‌های هیرکانی یا جنگل‌های شمال ایران، تحت نام میراث طبیعی ایران، با تأیید اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN)، ثبت جهانی شد و در فهرست میراث جهانی قرار گرفت».

این مناطق شامل پارک ملی گلستان، جنگل ابر، افراخته، جهان‌نما، بولای دودانگه و چهاردانگه، جنگل الیمستان هراز در آمل، جنگل واز حوزه کجور نوشهر، چهارباغ چالوس، جنگل خشکه‌داران، جنگل رودخان، سیاه رودبار گیلان، منطقه

حفاظت شده لیسار، در مجموع به مساحت ۳۰۷ هزار هکتار است که در چهار استان گلستان، مازندران، گیلان، سمنان، خراسان شمالی قرار دارد.

وجه تسمیه و محدوده جغرافیایی جنگل‌های هیرکانی

«هیرکان» از کلمه‌ای به نام ورکان یا ورکانی اخذ شده که در دوران هخامنشی منطقه گرگان فعلی به سمت مازندران را در بر می‌گرفته است و بعدها عبارت هیرکان در متون اروپایی به کار رفته و این واژه متداول گشته است.

جنگل‌های هیرکانی با قدمتی ۴۰ میلیون ساله یکی از ارزشمندترین عرصه‌های جنگلی ایران و جهان به شمار می‌رود که از آن به عنوان موزه طبیعی یاد می‌شود. برخی آن را بازمانده دوران سوم زمین‌شناسی و عصر یخبندان می‌دانند که غنی از گونه‌های بومی و باستانی، پوشش گیاهی و تنوع زیستی، با نادرترین گونه‌های جنگلی جهان شامل ۱۵۰ گونه بومی (آندمیک) درختی و بوته‌ای، و ۶۰ گونه پستاندار، ۳۴۰ گونه پرنده، ۶۷ گونه ماهی، ۲۹ گونه خزنده و ۹ گونه دوزیست است. این جنگل‌های پهن‌برگ به عنوان یک زیست‌بوم منحصر به فرد در جنوب دریای خزر قرار گرفته و بین کشورهای ایران و جمهوری آذربایجان مشترک است. تقریباً ۲ میلیون هکتار آن در ایران و ۲۰ هزار هکتار در کشور آذربایجان قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح دریا شروع می‌شود و به ۲۸۰۰ متر می‌رسد.

جنگل‌های هیرکانی با مساحت دو میلیون و ۱۰۰ هزار هکتار به صورت نواری در دامنه‌های شمالی رشته‌کوه البرز و ساحل جنوبی دریای خزر از آستارا در استان گیلان تا گلی داغ در استان گلستان به طول تقریبی ۸۰۰ کیلومتر و عرض ۲۰ تا ۷۰ کیلومتر گسترش دارد. پوشش گیاهی در این جنگل‌ها از ارتفاع هم‌سطح دریا شروع می‌شود و تا ارتفاع حداکثر ۲۸۰۰ متر امتداد دارد که سهم استان مازندران از این مواهب الهی ۵۳ درصد و گیلان ۲۶ درصد و گلستان ۲۱ درصد است.

ویژگی‌های جنگل‌های هیرکانی

درختان این جنگل‌ها از نوع مختلط پهن برگ در حاشیه جنوب دریای خزر است که با آب و هوای نیمه مدیترانه‌ای و مرطوب سازگارند. جنگل‌های هیرکانی بر اساس ارتفاعی که در آن هستند (سطح دریا، کوهپایه‌ها و نقاط خیلی مرتفع) غالباً پوشش گیاهی متفاوتی دارند. از معروف‌ترین درختان این جنگل‌ها می‌توان راش، بلوط، توسکا، نارون، زبان گنجشک، شمشاد و ... را نام برد. گفته می‌شود که در

عرض‌های جغرافیایی بیش از ۴۰ درجه جنگل درخت راش وجود ندارند، اما جنگل‌های هیرکانی ایران که به طور متوسط در عرض ۳۸ درجه قرار گرفته‌اند توده‌های فشرده درخت راش را دارا هستند که از این نظر منحصر بفرد هستند. دانشمندان این جنگل‌ها را نمادی از فسیل‌های زنده دنیا محسوب می‌کنند و وجود جنگل‌های پهن‌برگ خزان‌کننده باستانی در این ناحیه رویشی، با وجود از بین رفتن مشابه آن در سایر نقاط دنیا از جمله علل ثبت جهانی آن به شمار می‌رود.

جنگل‌های هیرکانی دارای پوشش گیاهی و جانوری غنی و بسیار منحصربه‌فردی هستند که تاکنون ۵۸ گونه پرنده و ۵۸ گونه پستاندار از جمله یوزپلنگ معروف ایران و ببر مازندران در این جنگل‌ها شناسایی شده‌اند. این جنگل‌ها علاوه بر تولید اکسیژن که نیاز اولیه زندگی هر انسان است به ذخیره آب نیاز دیگر موجودات نیز کمک می‌کنند زیرا نفوذ آب در خاک مناطق جنگلی بسیار بیشتر از مناطقی است که فاقد پوشش گیاهی هستند. همچنین عدم ذخیره آب توسط مراتع و جنگل‌ها موجب ایجاد سیل می‌شود مانند سیل‌های اخیر استان گلستان که هر بار خسارت‌های مالی و جانی بالایی را وارد می‌کند.

همچنین در کنار تمام این ارزش‌ها لذت بردن از طبیعت زیبا و فارغ شدن از دغدغه‌های زندگی روزمره از دیگر ارزش‌های جنگل‌های هیرکانی است. در واقع می‌توان از این طبیعت زیبا برای رونق گردشگری و اقتصادی مناطق نیز بهره برد.

اهمیت و فواید ثبت جهانی جنگل‌های هیرکانی

ثبت جنگل‌های هیرکانی در فهرست جهانی یونسکو که پس از دشت لوت، دومین میراث طبیعی کشور محسوب می‌شود، نشانه منحصربه‌فرد بودن آن است. هدف از ثبت میراث جهانی، همواره افزایش اقدامات حفاظتی و مدیریتی از الزامات و پیامدهای ثبت جهانی بوده است. جمهوری اسلامی ایران نیز از این فرآیند به دنبال آن است که به تدریج عوامل تهدید و تخریب در جنگل‌های هیرکانی، حذف شود و زمینه‌های حفظ، نگهداری و تقویت بهتر آن فراهم گردد.

از سوی دیگر، با اضافه شدن دومین اثر طبیعی ایران به فهرست یونسکو مثل همه عناوین دیگر، کشورهای عضو، متعهد به حفظ آن با مشارکت جهانی هستند و ایران می‌تواند از کمک‌های مالی، مشاوره‌های علمی، تحقیقاتی و پژوهشی بین‌المللی برخوردار گردد و حتی از ردیف بودجه‌ای جداگانه از کمک دولت هم استفاده نماید. همچنین حفاظت از این عرصه‌ها در زمان جنگ به صورت مکان امن مورد حمایت یونسکو است و می‌توان از این اتفاق، برای تبلیغی مؤثر در صنعت گردشگری کشور

و اعتبار جهانی برای کشور استفاده کرد. علاوه بر این، ثبت جهانی موجب ایجاد اشتغال برای مردم بومی و افزایش درآمد در بخش‌های محلی و ملی، ایجاد منافع مستقیم اقتصادی و نیز درآمدهای مکمل برای جوامع محلی، تقویت مشارکت جوامع محلی در فرآیند تصمیم‌گیری مربوط به تعیین نوع و میزان فعالیت‌ها، معرفی و شناخت توانمندی‌های استان‌های شمالی به گردشگران می‌شود. به عبارت دیگر، ثبت جنگل‌های هیرکانی در فهرست میراث جهانی یونسکو می‌تواند سهم بسیار زیادی در معرفی شایسته طبیعت و فرهنگ و تمدن ایرانی در جهان داشته باشد و موجب جذب گردشگر و رونق اقتصادی جوامع محلی و منطقه‌ای گردد.

نکته بسیار مهم در خصوص جنگل‌های هیرکانی این است که امروزه خطرات بزرگی از جمله رها کردن و ریختن زباله‌های مختلف خانگی و بیمارستانی، بهره‌برداری کارخانه‌های چوب، معادن مختلف که دل البرز را شکافته و هر روز وسیع‌تر می‌شوند، توسعه شهری و زیرساخت‌های عمرانی، جنگل‌های هیرکانی را به شدت تهدید می‌کنند.

بررسی تاریخی نواحی جنگلی ایران نشان می‌دهد که مساحت جنگل‌های هیرکانی از ۹۰ میلیون هکتار در ۲۰۰۰ سال گذشته، به ۱۸ میلیون در اوایل قرن بیستم در حال حاضر به حدود ۷ میلیون هکتار تقلیل پیدا کرده است. در حالی که وضعیت محافظت از جنگل‌های شمال کشور و خاصه محوطه‌های ثبتی جنگل‌های هیرکانی مطلوب نبوده و همچنان ضعف حراست و محافظت بر پیکره این فسیل چهل میلیون ساله سایه افکنده است، جای امیدواری است که بتوانیم با ثبت جنگل‌های هیرکانی در فهرست آثار جهانی یونسکو و نیز توسعه آن به مفهوم میراث مشترک بشریت در جهت هر چه بهتر حفاظت و تقویت آن بکوشیم.

علی صادقی

سردبیر نشریه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی